

<https://doi.org/10.59849/2410-5600.2025.1.137>

UOT: 81.

Sərinə Rəhimova

*Azərbaycan Dillər Universiteti
Bakı ş., Rəşid Behbudov küç. 134
e-mail: sarinramil@gmail.com*

PREDİKATİV KONSTRUKSIYALARIN CÜMLƏ DAXİLİNDƏKİ FUNKSIYALARI

Xülasə

Predikativ konstruksiyaların cümlə daxilindəki funksiyaları dilin strukturunu və semantik məzmununu izah etməkdə əhəmiyyətlidir. Bu mövzu dilin qrammatik quruluşunu, cümlədəki predikatın rolunu və onun müştərək elementlərlə əlaqəsini araşdırır. Predikatların cümlə daxilindəki funksiyaları, həmçinin müxtəlif dillərdə və dillərarası qarşılıqlı əlaqələrdə əhəmiyyətli yer tutur. Məqalə predikatın müxtəlif tipologiyalarını, onların cümlədəki əhəmiyyətini və dəyişən sintaktik strukturlarda necə istifadə olunduğunu araşdırır. Cümlənin predikat konstruksiyaları, həmçinin təcrübə, arqument və intonasiya kimi dil elementləri ilə necə əlaqəli olur, buna da geniş yer verilir.

Dilçilikdə predikativlik məntiqi-qrammatik hadisə kimi qeyd olunur. Predikativlik cümlənin müəyyənləşdirilməsinin əsas meyarı sayılır. Hər bir cümlədə predikativliyə aid xüsusiyyətin olması labüddür.

Predikativ konstruksiya isə cümlədə subyektin vəziyyətini, xüsusiyyətini və ya kimliyini göstərən bir quruluşdur. Məqalənin yazılmasında müxtəlif elmi mənbələrdən istifadə edilmişdir.

***Açar sözlər:** predikat, konstruksiyalar, sintaksis, semantika, cümlə strukturu, funksiyalar*

Giriş

Predikativlik dilçilik kateqoriyası olaraq, bir neçə dəfə yerli dilçi alimlərin tədqiqatlarının obyektinə olmuşdur. Başqa sözlə, predikativlik ifadənin məzmununun reallığa olan münasibətini ötürür. Əsasən, bu münasibət, ad (subyekt) ilə həmin ada aid edilən xüsusiyyət arasında əlaqə vasitəsilə ötürülür. Predikativliyin qrammatik əsası zaman və modallıq sintaktik kateqoriyalarından ibarətdir. Eyni zamanda, alimlər razılaşırlar ki, bu əlamətlərin ifadə olunma dərəcəsi müxtəlif ola bilər.

Tədqiqatçılar predikativ strukturların müxtəlif təsnifatlarını təklif edirlər. Məsələn, G. A. Zolotov predikativliyin daşıyıcılarının sayına görə sadə cümlələri birpredikativli, mürəkkəb və mürəkkəb cümləri isə ayrı-ayrı şəkildə ayırır [6]. N. N. Beklemeşeva “predikativlik həcmi” anlayışına istinad edərək, ifadənin bütün struktur və qrammatik elementlərinin ifadə olunma dərəcəsini nəzərə alan bir təsnifat təklif edir [3].

Cümlənin paradiqma analizində iki əsas funksiyayı ayırmaq mümkündür ki, bunlar fərqli sintaktik məzmun daşıyır. Beləliklə, birinci funksiya cümlənin sintaqmatik ardıcılıqda genişlənməsi imkanı ilə əlaqəlidir. Bu vəziyyətin predmet adlandırılmasını reallaşdırır. İkinci funksiya isə predikativlikdir. Predikativlik cümlədə əks olunan predmet vəziyyətinin real gerçəkliklə əlaqələndirilməsi ilə bağlıdır. Beləliklə, paradiqma sintaksisində iki qarşılıqlı ziddiyyətli paradiqma sıralarını fərqləndirmək lazımdır: konstruktiv və predikativ.

M.Y.Blohun qeyd etdiyi kimi, “konstruktiv sıralar müxtəlif sintaqmatik mürəkkəblikdə cümlələr yaradır: sadə yayılmamış, sadə yayılmış, keçidli mürəkkəbləşmiş, mürəkkəb birləşdirilmiş, mürəkkəb

tabe cümlələr, kontekstdən izolyasiya olunmuş, kontekstə bağlı cümlələr” [4, s.194]. *Predikativlik, cümlədə subyektin xüsusiyyətini, vəziyyətini və ya kimliyini bildirən bir sintaktik və semantik xüsusiyyətdir. Bu, əsasən cümlənin predikatu ilə (feil və ya digər komponentlər vasitəsilə) əlaqəli olur və subyekt haqqında əlavə məlumat verir.*

Predikat strukturu haqqında anlayış hələ qədim dövrlərdə yaranmışdır, o zamanlar cümlə və məntiqi mühakimə tam olaraq ayrı-seçkilik edilmirdi, onların komponentləri çox vaxt bir-biri ilə qarışdırılırdı. Həm cümlədə, həm də onun ifadə etdiyi fikirdə subyekt və predikat bir-birinə zidd olaraq qarşı-qarşıya qoyulurdu, buna görə də ənənəvi qrammatikada cümlənin ikili quruluşu (subyekt-predikat) cümlənin ən mühüm xüsusiyyəti kimi möhkəm təsdiq olunmuşdur. Subyekt-predikatlı cümlə strukturu dilin inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bəzi müasir məntiq istiqamətlərində isə "predikat" anlayışı "propozisiyalı funksiya" anlayışı ilə əvəzlənmişdir və bunun arqumentləri aktantlar (terminlər) — subyekt və obyektlerdir. “Predikat” sözü hələ antik qrammatikadan məlumdur. Aydındır ki, bu latın sözüdür, latın *disero* danışmaq feilinə aiddir. Məsələn: diktə etmək – диктовать, imla – диктант, diktofon – диктофон və s. Əslində ənənəvi olaraq predikat subyekt haqqında hansısa məlumat kimi başa düşülürdü. Antik dövrdən deyil, erkən orta əsrlərdən məntiqi düşüncənin əsas komponentlərinin strukturu kimi subyekt və predikat haqqında təlim mövcuddur. Aristoteldə isə predikabilik anlayışına rast gəlinir. Bu gün biz onu təxminən predikatların semantik növləri adlandırırıq. Belə ki, bu terminin tarixi çox uzun və mürəkkəbdir. V.V.Vinoqradova yaxın, onun predikativlik haqqında təliminin birbaşa xələflərindən biri, əlbəttə ki, A.A.Potebnyadır. O, təkidlə qeyd edirdi ki, feilin təsriflənən forması cümlənin əmələ gəlməsini, məhz funksiyalarının müxtəlifliyinin təmin edilməsini və ünsiyyət vasitəsi rolunu oynamasını təmin edir” [2, s.183].

Predikativlik barədə isveçrəli alim Şarl Balli də fikir söyləmişdir. Onun dikton və modus, modallıq, həmçinin obyektiv modallıq adlanan təlimi, cümlənin eyni əşyavi məzmunu, gerçəklik ilə bu və ya digər üsulda uyğunluğudur.

Predikativlik fikrin formalaşdırılmasında da böyük rol oynayır. Predikativlik kateqoriyası əsasən zaman və şəxs vasitəsilə reallaşır. Feili və ya ismi formanın mübtədə ilə şəxs əlamətlərində birləşməsindən yaranır. Cümlədə predikativlik əsasən mübtədə ilə xəbərin münasibəti nəticəsində formalaşır. Burada şəxs və kəmiyyətə görə uzlaşma da əhəmiyyət kəsb edir. Predikativ münasibət cümlədə xəbərlə mübtədə arasında, təktərkibli cümlələrdə isə baş üzvlə ifadə edilir. Predikativlik cümləni formalaşdıran sintaktik kateqoriyadır desək, bizcə, yanılmaq. Predikativlik cümlənin əsas məlumat vahididir. Predikasiyanın ifadəsində zaman, intonasiya aparıcı kateqoriyalardan sayılır. Cümlənin ikinci əlaməti sayılan predikativlik leksik vahidlərin birləşərək varlıq haqqında məlumat verməsi ilə təzahür edir. Predikativlikdə verilən məlumat təsdiq və ya inkar edilir, məlumatlara münasibət bildirilir. Predikativlik həm də cümlə strukturunda subyektlə predikat arasında əlaqə quraraq cümlənin mənasını tamamlayır.

Azərbaycan dilində predikativ konstruksiyalar cümlə üzvü vəzifəsində işləyərkən, adətən subyektin vəziyyətini, xüsusiyyətini və ya kimliyini bildirir. Bu cür konstruksiyalar cümlənin predikatında və ya digər cümlə üzvlərində predikativ funksiyasını yerinə yetirir. Belə konstruksiyalar müxtəlif şəkillərdə təzahür edə bilər, amma əsasən aşağıdakı vəziyyətlərdə istifadə olunur:

1. **Predikativ sifətlərlə:** Sifətlər, subyektin və ya obyektin xüsusiyyətini bildirmək üçün istifadə edilən predikativlərdir. Bu, bir şəxs, şey və ya vəziyyət haqqında daha ətraflı məlumat verir. **Nümunə:** “O, **gözəl** bir qadındır.” — Burada “gözəl” sifəti predikativlik vəzifəsini daşıyır, subyektin (o) xüsusiyyətini bildirir. “Bu, **çox maraqlı** bir mövzudur.” — “Çox maraqlı” predikativ, mövzunun xüsusiyyətini izah edir.

2. **Predikativ isimlərlə:** İsimlər də predikativ olaraq subyektin kimliyini və ya vəziyyətini bildirə bilər. İsimlər, adətən, “olmaq” feilinin köməyi ilə istifadə edilərək subyektin hansı şəxs olduğunu

göstərir. **Nümunə:** “O, **həkimdir.**” — Burada “həkim” predikativlik təşkil edir, subyektin kimliyini bildirir. “Mən **tələbəyəm.**” — “Tələbə” predikativlik vəzifəsini yerinə yetirir və subyektin (mən) kimliyini göstərir.

3. **Predikativ zərflərlə:** Bəzən zərflər də predikativ olaraq istifadə oluna bilər. Zərf cümlədə zaman, məkan, səbəb və s. kimi müxtəlif funksiyaları ifadə edərək predikativlik vəzifəsini yerinə yetirə bilər. **Nümunə:** “O, **çox yavaş** hərəkət edir.” — Burada “çox yavaş” predikativlik təşkil edir, subyektin (o) vəziyyətini izah edir.

4. **“Kimi” bağlayıcısı ilə predikativlik:** Həmçinin “kimi” bağlayıcısı vasitəsilə bir şeyin və ya bir şəxsin kimliyi və ya xüsusiyyəti bildirilə bilər. Bu halda, “kimi” predikativlik funksiyasını yerinə yetirir. **Nümunə:** “O, **müəllim kimi** işə başlayacaq.” — Burada “müəllim kimi” predikativlik təşkil edir və subyektin (o) mövqeyini, kimliyini göstərir.

5. **“Olmaq” feilinin istifadəsi:** Azərbaycan dilində predikativ konstruksiyalarda ən çox rast gəlinən feil “olmaq”dır. Bu feil subyektin vəziyyətini və ya kimliyini ifadə edən bir predikativ yaratmaq üçün istifadə olunur. **Nümunə:** “Bu, **gözəl** bir mənzərədir.” — “Gözəl” sifəti “olmaq” feili ilə əlaqəli olaraq predikativ funksiyasını yerinə yetirir. “Mən **xoşbəxtəm.**” — Burada “xoşbəxt” predikativdir, subyektin (mən) vəziyyətini göstərir.

Predikativ konstruksiyalar həm də cümlə üzvü olaraq öz funksiyalarını yerinə yetirirlər. Onlar, xüsusən, predikatla (feil və ya feil köməkçisi) əlaqədə olaraq, cümlənin anlamını tamamlamağa kömək edirlər. Cümlənin mənasını tamamlamaq və subyektin vəziyyətini, xüsusiyyətini və ya kimliyini dəqiq ifadə etmək üçün predikativlər mühüm rol oynayır.

Paradiqmatik analizdə konstruktiv sintaktik kateqoriyaların əsas funksiyalarından biri ondan ibarətdir ki, müxtəlif sintaktik quruluşlar arasından dilin bütün cümlələri üçün ümumi olanı aşkar etsin. Müəyyən bir kateqoriyalar qrupunun fərqləndirilməsi hər hansı bir cümlənin elementar derivasiya əsasını qurmağa gətirib çıxarır ki, bu da transformasiya qrammatikasında “nüvə cümləsi” adlanır.

Predikativ funksiyalar isə cümlədə başqa cür təzahür edir. Konstruktiv funksiyalardan fərqli olaraq, predikativ xüsusiyyətlər cümlələrin mürəkkəblik dərəcəsindən asılı olmayaraq hər birində vacibdir. Kommunikativ təbiətə uyğun olaraq, hər hansı bir cümlə real gerçəkliklə bağlı məcburi predikativ qiymətləndirmə ifadə edir.

Beləliklə, cümlənin konstruktiv xüsusiyyətləri müxtəlif mürəkkəblik dərəcəsinə malik sintaktik vahidlərin qurulması funksiyasını yerinə yetirir. Üst-fraza birləşmələri səviyyəsində onlar mətdə sintaktik vahidləri birləşdirir. Konstruktiv dil vahidlərinin birləşməsinin ümumi meyarı onun ikili mahiyyətidir ki, burada bir elementə başqa bir element əlavə olunur ki, bu da hər hansı bir sintaktik quruluşun minimal derivasiya əsaslı proposisional-konstruktiv sırasının qurulması üçün zəruri əsasdır. Eyni zamanda, sintaksisin müxtəlif səviyyələri arasında sintaktik əlaqəni göstərən ən azı iki predikativ vahid olmalıdır.

Beləliklə, iki nüvə cümləsi sintaktik-paradiqmatik sıra yarada bilər ki, bu da öz nominativ strukturlarında proposisiya səviyyəsində bütün sintaktik münasibətlərin iyerarxiyasını əks etdirir. Belə konstruktiv cümlə sıraları iki əsas genişlənmə prinsipinə əsaslanaraq yaradılır. Bunlardan biri — bir səviyyəli genişlənmə, digəri isə səviyyələrarası genişlənmədir.

Bir səviyyəli genişlənmə cümlənin eyni sintaktik iyerarxiya səviyyəsində təkrarını nəzərdə tutur. Nəticədə müxtəlif funksional cümlə sırası əldə olunur [10, s.65].

Sadə cümlə üçün belə bir strukturda əsas komponentlər aşağıdakı kimidir:

1. **Subyekt (Sub)** — predikatın (fəaliyyətin) həyata keçiricisi, yəni cümlənin mövzudur. O, cümlənin mənasında müəyyən edilən əsas iştirakçı olur və bir çox hallarda cümlənin əvvəlində yerləşir.

2. **Predikat (Pred)** — predikat, yəni feil və ya onun digər formalı ekvivalenti, subyekti təsvir edən və ya onunla əlaqədar bir fəaliyyət və ya vəziyyət barədə məlumat verən hissədir. Feilin qrammatik və semantik xüsusiyyətləri predikatın strukturunun əsasını təşkil edir.

3. **Obyekt (Ob)** — predikatın təsir etdiyi və ya predikatın verdiyi hərəkəti qəbul edən element. Obyekt cümlədə əksər hallarda feilin tamamlayıcısı olaraq çıxış edir və cümlənin mənasının tam olmasına kömək edir.

Bu üç əsas komponent arasında əlaqə və qarşılıqlı təsir dilin qrammatik strukturu və məna ilə təyin olunur. Bu əlaqələr cümlənin nə zaman hansı mənanı daşıyacağını müəyyənləşdirir və beləliklə, dilin predikat strukturları həm sintaktik, həm də semantik səviyyədə müntəzəm şəkildə qurulur.

Sistemi bir şəkildə təqdim etdikdə, cümlənin strukturu aşağıdakı formada olacaq:

- **Sub + Pred + Ob** (Subyekt + Predikat + Obyekt)

Bu sadə strukturda **subyekt** cümlənin əsas iştirakçısı olur, **predikat** bu iştirakçının fəaliyyətini və ya vəziyyətini ifadə edir, **obyekt** isə həmin fəaliyyət və ya vəziyyətin təsir etdiyi digər elementləri göstərir. Cümlənin sintaksisi və semantikasi bu əsas üç komponentin qarşılıqlı əlaqəsindən asılıdır.

Predikativlərin qrammatik təfsiri müxtəlif ola bilər. Rus qrammatikasında [9, s.42] onlar adətən predikativ zərflər kimi hesab olunur. A.V.Tsimmerling və bir çox digər müəlliflər predikativləri xüsusi bir söz qrupunun üzvü kimi təqdim edirlər, amma onların digər söz növləri ilə əlaqəsini dəqiqləşdirmirlər. Bəzi predikativlər isimlərlə eyni olur və ya onlardan törəyir.

“Predikativlik cümləni formalaşdıran sintaktik kateqoriyadır. Predikativlik cümlənin məzmununu gerçəkliklə bağlamaqla onu ötürülən məlumat vahidinə çevirir. Predikativlik iki sintaktik kateqoriyanın – qrammatik zaman və şəkil vəhdətidir. Bəzən predikativliyə şəxs də aid edilir. Lakin bu, sözlər arasındakı sintaktik münasibətlərdən doğur və cümlənin təşkilinin başqa səviyyəsinə aiddir. Cümlədəki cümlələrdə predikativliyin daşıyıcısı xəbər, təktərkiplikdə isə baş üzvdür. Predikativlik subyektiv modallıqdan fərqlənir. Subyektiv modallıq nəql edənə nəql olunana münasibətidir” [1, s.10].

Sadəcə olaraq predikativlərin dil sistemindəki funksiyası deyil, həm də daha dar bir sual – predikativlər sifətlərə və ya zərflərə daha yaxındır – çox sadə bir sual deyil. Aşağıda göstərdiyimiz kimi, bir tərəfdən predikativ sifətlərə yaxınlıq təşkil edir, çünki onlar predikat mövqeyində ola bilər və iştirakçını (sadəcə olaraq sifət üçün bu iştirakçı isim qrupu ilə ifadə edilir, predikativ üçün isə klausa ilə) təqdim edir (məsələn, *İnsanları belə mühakimə etmək səhvdir*). Digər tərəfdən predikativin vəziyyətləri xarakterizə etməsi, onu daha çox zərflərə yaxınlaşdırır, çünki zərflər də vəziyyətin xüsusiyyətini ifadə edir (Məqsədimizə tez / gözlənilməz / bu gün çatdıq).

Predikativlər isim qruplarını xarakterizə etmir, amma bu onların semantik olaraq obyektləri xarakterizə etmə qabiliyyətinə sahib olmadığı demək deyil: bəzi hallarda predikativlər obyektlərlə əlaqəlidir, amma bu obyektlər isim qrupları ilə ifadə olunmur.

Əsas cümlələrin paradiqmalasdırılması predikativ funksiyaların kateqoriyaları üzrə, bu çoxluğu ümumiləşdirilmiş predikativ mənaları əks etdirən fərqli əlamətləri ilə qarşıdurmalı məkan halına gətirməklə həyata keçirilir. Predikativ münasibətlərin funksional mənaları, onlara əsaslanaraq qurulan kateqoriyalar, müasir cümlənin aspektləşdirilməsi haqqında mövqeləri nəzərə alaraq məndə aparılan təhlil əsasında aşkar edilir.

Aşağıdakı kateqoriyalar seçilir: kommunikativlik, sual və təlqin kateqorial əlamətləri, mövcudluq keyfiyyəti (inkar-təsdiq); reallaşma (gerçəklik - qeyri-gerçəklik); “subyektin hərəkətə münasibəti” (bəzi bir hərəkətin həyata keçirilməsinə olan cəhd, müvəffəqiyyət, uğursuzluq - daimi); “fazis” (hərəkətin başlanğıcı, sonu, davamı - daimi); “subyekt-obyekt münasibəti”; “informativ perspektiv”; “intensivlik”. Ümumilikdə 12 kateqoriya – əlamət mövcuddur.

"Normal" paradiqma təbii olaraq, təklif olunan sistemdə, təklifin məzmununu ən dolğun və birbaşa ifadə edən xəbər forması əsasında qurulmalıdır ki, bu da seçilən paradiqmatik sıra daxilindəki bütün elementlərdə aşkar edilir.

Normal predikativ funksiyalarının paradiqmasınının qurulmasının sxemi, dilin cümlələri üçün yeganə mümkün yolu deyil. Təklifin yaradıcılıq, konkret-dil xarakterini nəzərə alaraq, “aktual” formasını əsas götürərək predikativ paradiqmanı qurmağa icazə vermək də məntiqlidir, bununla da sual və ya təlqin

cümləsi daxil olmaqla bu təklifi ilkin forma olaraq qəbul edib, onu predikativ əlamətlərin müsbət tamamlayıcı mənaları ilə həyata keçirmək mümkündür.

Beləliklə, normal və aktual predikativ funksiyalarının paradigmasındakı fərq, cümləni məndəki konkret yerinə və ya onun sabit sistem-dil statusuna görə nəzərdən keçirib-keçirməməyimizdən asılıdır.

Biz bu mövzuda yazan müəlliflərin fikirlərini nəzərə alaraq predikativ strukturların aşağıdakı növlərini ayırırıq: tam, çox-predikativ və ikincili-predikativ strukturlar – bunlara yarım-predikativ modellər və həmçinin azaldılmış və gizli predikativliklə olan modellər daxildir [11].

Tam predikativ konstruksiyalar “mövzu + predikat” klassik cütlüyünün mövcudluğunu və cümlənin əlavə tərəflərinin minimum sayını nəzərdə tutur, məsələn: Digər alimlər iki və ya üç, dörd meyar təklif edirlər [7, s.141].

Predikativliyin ifadə olunmasının daha yüksək dərəcədə dolayı olduğu strukturlar əsasən məsdərlə təmsil olunan predikativlik konstruksiyalarına aiddir və belə vahidlərin çoxluğunun istifadəsi xüsusilə akademik diskurs üçün xarakterikdir. Məsələn: *Beynəlxalq konfransların keçirilməsi* mədəniyyətlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi üçün *böyük rola malikdir* [5, s. 33].

Qeyd etmək vacibdir ki, belə konstruksiyalar nitq quruluşunu mürəkkəbləşdirir və onun ayrıca tam predikativ struktura çevrilməsinə kömək edə bilər. Məsələn: *hazırlığın səviyyəsinin yüksəldilməsi = gələcək tərcüməçilərin hazırlığının səviyyəsi yüksəlir; mədəniyyətlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi = [gələcək tərcüməçilər] mədəniyyətlərarası əlaqələr qururlar.*

Müxtəlif funksional aidiyyəti olan mətnlərə xas xüsusiyyətlər həm məzmun, həm də mesajın forması baxımından özünü göstərir. Beləliklə, istifadə olunan leksikanın, morfolojiyanın və sintaksis strukturunun spesifik xüsusiyyətləri haqqında danışmaq mümkündür.

Məlum olduğu kimi, elmi üslubda mətn müəllif tərəfindən araşdırma zamanı əldə edilən nəticələri təqdim etmək və tərcümə etmək məqsədi ilə yaradılır. Elmi mətnin xarakterik xüsusiyyətlərinə dəqiqlik, abstraktlıq, ümumiləşdirmə, mücərrədlik, məntiqilik, obyektivlik və artırılmış məlumatlılıq daxildir.

Azərbaycan dilinin iltisacı quruluşu elmi üslubda yazılmış mətnlərin sintaksis xüsusiyyətlərini izah edir, yəni onlarda çoxsaylı əlavələr olan mürəkkəb cümlələrin yaranmasını təmin edir.

Elmi mətnin yüksək informasiya sıxlığı və qəbul edilmiş rəsmi tonu, artıq qeyd edildiyi kimi, onun xarakterik üslub xüsusiyyətləridir və bu, mətnlərdə çoxsaylı polipredikativ strukturların yüksək tezliklə istifadəsində özünü göstərir. Bu strukturlar bir neçə predmet vəziyyətini bir mövzu ətrafında birləşdirir və buna görə də bir neçə cümlə (əsas cümlə) təşkil edir və çox böyük ehtimalla müxtəlif predikativ strukturların növlərini özündə birləşdirir. Məsələn: *Bir çox nəzəriyyəçilər və tərcümə praktikləri, məsələn, ... hesab edirlər ki, əsas vəzifələrdən biri ... olmalıdır* və s.

Təhlil nəticələrinin təqdim edilməsinə başlamaq, mətnlərdə predikativ konstruksiyaların tezliyinə fokuslanmadan, daha çox predikativliyin tamlığı və dərəcəsi ilə əlaqəli olaraq məntiqli görünür. Beləliklə, tam predikativ strukturlar və ya sadə cümlələr elmi mətnlərdə nisbətən nadir hallarda rast gəlinir. Bu onların aşağı informasiya yükü ilə izah olunur, çünki bu xüsusiyyət elmi mətnlərin tələblərinə uyğun gəlmir.

Ancaq bəzi tam predikativ strukturlar Azərbaycan dilində elmi mətnin özünə xas bir nişanı kimi çıxış edir. Beləliklə, tam predikativ strukturlar daha çox əsaslı məsələləri vurğulamaq lazım olduğu zaman, formulalar, terminlər, anlayışlar, arqumentlər və nəticələr təqdim edildikdə istifadə olunur. Bu strukturlar, məsələn, işin annotasiyasına və ya istinadlarına daha çox xasdır. Bu cümlələrdə, ümumiyyətlə, subyekt və predikatın klassik cütlüyü ilə yanaşı, digər bəzi cümlə üzvləri də mövcud olur: *Bəş saniyə sonra düyməyə basıldıqdan sonra yeni bir tarix izləyirdi* [8, s.104].

Lakin aparılmış təhlil göstərir ki, predikativ cütlər Azərbaycan dilindəki elmi mətnlərdə o qədər də tez-tez rast gəlinmir. Azərbaycan dilindəki elmi məndə geniş istifadə olunan struktur növləri arasında qeyri-tam sintaktik strukturlar vardır ki, bu da Azərbaycan dilinin ənənəsinə əsaslanır və bu dilə xas olaraq hərəkətin subyektini cümlədən çıxarmağa imkan verir. Təhlil nəticəsində məlum olur ki,

Azərbaycan dilindəki elmi mətnlərdə mürəkkəb sintaktik quruluşlar geniş yayılıb, çünki burada mürəkkəb cümlələrdən, çoxsaylı bağlayıcı cümlələrdən, iştiraklı və deverbativ cümlələrdən istifadə olunur. Predikativlik nəzəriyyəsi baxımından, bu cümlələr çox predikativli strukturlardır və Azərbaycanca dilindəki elmi mətnlərdə ən çox istifadə olunan növ olaraq göstərilir.

Bundan başqa, Azərbaycanca dilindəki elmi mətnlərdə tam predikativ strukturların və ya sadə cümlələrin istifadəsi nisbətən azdır.

Mürəkkəb cümlələr, həm birləşdirici, həm də tabeedicilərlə əlaqələrlə olan, müxtəlif ikinci dərəcəli predikativ strukturlarla zəngindir. Daraldılmış predikativlik strukturları isə Azərbaycan dilindəki elmi mətnlərdə yüksək tezliklə istifadə olunur və bu cür strukturların əsasını təşkil edir. Gizli predikativlik isə elmi mətnlərdə aşkar edilməmişdir.

Nəticə

Təqdim olunan tədqiqatın nəticələri xüsusən elmi mətnlərin tərcümə oluna bilməsi məsələsində istifadə edilə bilər. Predikativliyin bu kimi vəziyyətlərdə tətbiqi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki Azərbaycan dilinin sintaktik xüsusiyyətlərinin yüksək informasiya sıxlığı, məsələn, ingilis dili ilə müqayisədə tərcümə baxımından problemlər yarada bilər. Bu çətinliklərin həlli, müasir elmi biliklərin qloballaşma tendensiyasının nəzərə alınmasında əhəmiyyət kəsb edir.

Cümlənin xüsusi və vacib xüsusiyyəti olan predikativlik — obyektin gerçəkliklə əlaqəsidir. Sadə cümlənin predikat strukturu ümumi gerçəklikləri bərpa etmə prinsipləri ilə müəyyən olunur və xüsusi bir dilin xüsusiyyətlərindən asılı deyil. Bu nəticənin həm ümumi nitq materialının strukturlaşdırılmasına (ümumi struktur sintaksisi), həm də mətnin avtomatik işlənməsi məsələlərinə (bilgi bazasının strukturu, dil emalı prosessorunun formalaşdırılması və s.) böyük təsirləri vardır.

Yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən, predikatla əlaqələndirilmiş qrammatik subyekt və predikatın mövcudluğu bir çox tədqiqatçılar tərəfindən cümlənin mütləq xüsusiyyəti hesab olunur. Bu cümlə komponentləri əsas olanlar kimi təsnif olunur, çünki onlar cümlənin predikativ əsasını, onun konstruktiv minimumunu təşkil edirlər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasova E. Azərbaycan və ingilis dillərində predikativlik və modallıq Fil. ü. fəl. dok. diss. Avtoreferatı BAKI – 2011, 27 s.
2. Əliyeva G. Sadə cümlədə predikativlik anlayışının ədəbi şərhli // Əlyazmalar yandır, 2019, №2 (9), s. 181-186.
3. Беклемешева Н. Н. Интерпретация вторично-предикативных структур в перспективе актуального членения: дисс. ... к. филол. н. М., 2011. 285 с.
4. Блох М.Я. и др. Проблемы грамматики и стилистики английского языка. М., 1973
5. Гилязетдинов Э. З. Бикультурная личность будущего переводчика // Актуальные проблемы лингвистики, перевода и педагогики. 2014. № 1. С. 33-37.
6. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. М.: Наука, 1973. 351 с.
7. Кагазбаев Ж., Жарылгасын А. Роль упражнений в формировании навыков и умений в изучении иностранного языка // Актуальные проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков. 2014. № 8. С. 140-143.
8. Лауринвичюте А. К., Драгой О. В., Иванова М. В., Купцова С. В., Уличева А. С. Психологическая нереальность синтаксических следов // Вопросы языкознания. 2015. № 1. С. 102-110.

9. Патрoева Н. В. Синтаксис «Слова о полку Игореве» в сопоставлении с его поэтическими переложениями // Вопросы языкознания. 2015. № 1. С. 39-78.

10. Саурбаев Р. Ж. Конструкционная функция предложения и фактор открытой предикации Вестник ТГПУ. 2010. Выпуск 7 (97 с.61-66)

Sarina Rahimova

Predicative constructions and their functions within the sentence

Summary

The functions of predicative constructions within a sentence are crucial in explaining the structure and semantic content of language. This topic explores the grammatical structure of the language, the role of the predicate in a sentence, and its relationship with other elements. The functions of predicates within the sentence are also significant in various languages and their cross-linguistic interactions. The article examines different typologies of predicates, their importance within the sentence, and how they are used in changing syntactic structures. Furthermore, the connection between sentence predicates and other linguistic elements such as experience, arguments, and intonation is also thoroughly explored.

In linguistics, predicativity is noted as a logical-grammatical phenomenon. Predicativity is considered the main criterion for defining a sentence. It is inevitable that every sentence has characteristics related to predicativity.

A predicative construction is a structure in a sentence that shows the subject's state, characteristic, or identity. Various academic sources have been used in the writing of this article.

Key words: *predicate, constructions, syntax, semantics, sentence structure, functions.*

Professor İkrām Qasımov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.